

Tjugofem år utan fondsocialism

DAGEN DÅ SVERIGES FÖRETAGARE SA IFRÅN

25

Sveriges bästa
företagsfonder!

4 OKT
Säg
ifrån!

Utgivare: Tidningen Entreprenör **Text:** Ronald Fagerfjäll **Redaktör:** Sara Johansson

Produktion: Convolver, convolver.se **Tryck:** Joma Grafisk Produktion

Upplaga: 100 000 ex **ISBN:** 978-91-7152-960-2

Det är ofattbart att tro att fackliga pampar är bättre rustade att driva företag i internationell konkurrens än professionella företagsledningarna och styrelser.

Tom Wachtmeister, Atlas-Copco

EN EXCEPTIONELL DAG I ENTREPRENÖRHISTORIEN

DET FINNS VISSA TILLFÄLLEN i historien som kan sägas vara vändpunkter. Utan att jämföra den 4 oktober 1983 med världsomvälvande händelser som Berlinmurens fall den 9 november 1989, är denna dag ur svenskt perspektiv ändå mycket speciell. Och är man företagare och entreprenör är det faktiskt en dag som är helt exceptionell. Att 100 000 företagare och näringslivsrepresentanter från hela Sverige slöt upp för att demonstrera mot löntagarfonderna och den fondsocialism de stod för, är värt att reflektera över så här 25 år senare.

DETTA ÄR FORTFARANDE den största politiska demonstration som genomförts i Sverige. Och med den fick en tio år lång debatt om olika förslag från LO och Socialdemokraterna om att överföra ägande i näringslivet till fackligt styrda fonder äntligen ett slut. När man berättar för moderna, unga företagare idag om projektet och tillägger att det faktiskt sedan genomfördes (om än på prov för att till slut läggas ned 1990), tror de flesta inte sina öron. Likafullt är det sant. Därför finns det anledning att berätta vad som egentligen hände, hur det kunde hända och vad det fått för följder.

Att 100 000 företagare och näringslivsrepresentanter från hela Sverige slöt upp för att demonstrera mot löntagarfonderna och den fondsocialism de stod för, är värt att reflektera över så här 25 år senare

SOM CHEFREDAKTÖR för tidningen *Entreprenör* träffar jag titt som tätt företagare som var med denna dag 1983. De flesta talar lyriskt om hur näringslivet slöt upp mangrant för att visa vad det tyckte. Därför är det angeläget att uppmärksamma 25-årsjubiléet och skänka en varm tanke till alla de som engagerade sig, som reste till Stockholm för att sluta upp, som gick företagare ur huse och som väntade i timmar för att kunna närvara vid Riksdagshuset när skrivelsen med uppmaningen ”För Sveriges bästa. Nej till löntagarfonder!” överlämnades. Inte helt oväntat var det företagare från Småland som kläckte idén om manifestationen.

ENTREPRENÖR bad en av våra medarbetare, journalisten, chefredaktören, författaren och företagshistorikern Ronald Fagerfjäll, att berätta historien. Ronald är en flitigt anlitad skribent i bland annat *Entreprenör* och *Dagens Industri*, samt före detta chefredaktör för *Affärsvärlden* och flitigt bokutgivare

När man berättar för moderna, unga företagare idag om projektet och tillägger att det faktiskt sedan genomfördes (om än på prov för att till slut läggas ned 1990), tror de flesta inte sina öron.

med slagsida åt företagshistoria och världsekonomi. Hans text är ett intressant dokument över en delvis svunnen tid, men idag finns anledning att även fundera över att staten faktiskt är den enskilt störste ägaren på börsen. Inte med sina egna pengar, utan med dina och mina.

VI PÅ ENTREPRENÖR tror på människorna som gör, som handlar. Som inte kompromissar bort företagsamhetens fundament och som vägrar kröka ryggen. Som de människor som hjälpte till att stoppa fondsocialismen den 4 oktober 1983.

Nicklas Mattsson
Chefredaktör

V

ÄNDPUNKTEN heter en gulnad bok om 4 oktoberdemonstrationerna år 1983, skriven av Janerik Larsson. Det är en reportagebok som kom ut rykande färsk strax efter det tillfälle då landets företagare och direktörer gick ut på gatorna. Med fanor och banderoller tågade företagare på det sätt som arbetarrörelser hade gjort i ett sekel, en chock för de socialdemokratiska makthavarna. Inte nog med det, det var den största manifestationen på ett enda ställe någonsin i landet.

Så här 25 år efteråt bläddrar jag med stigande fascination i boken och läser om dagar som troligen, precis som författaren hävdar, innebar en vändpunkt. Hit men inte längre! Hur långt kom vi?

Demonstrationerna framstår som en unik händelse.

Människomassor brukar demonstrera för demokratisk frihet. Näringsfrihet är däremot en idé som är svår att förstå och kommunicera. När ungdomar protesterar med blodet ”rött och hett” är det inskränkningar i ägande och tullmurar för handeln som brukar eftersträvas. Att företagare och ägande skulle ha något med vanliga människors välfärd att göra tycks vara svårförståeligt, även flera hundra år efter den ägarrevolution i Storbritannien som banade väg för en helt ny ekonomisk utveckling i världen. Det krävdes något så exceptionellt som ett konfiskatoriskt löntagarfondssystem för att ägare skulle gå ut på gatan med plakat.

MAKTHAVARE HAR UNDER tusentals år haft lätt att tryckna köpmän och företagare, var de än har dykt upp. Den fattiga majoriteten, ofta medellösa och självägande bönder, har aldrig ryckt ut till ”månglarnas” försvar. Då och då har det öppnats fönster och utvecklingen har tagit fart under en tid, ända tills maktens män återigen har skärpt kontrollen. I våra historieböcker finns ren propaganda om hur kungar och feodalfurstar öppnat marknader när de i själva verket reglerat och tryckt ned den handel och företagsamhet som spontant uppstått.

Historieböckerna är fyllda av undanflykter om varför den eller den kulturen nåddes i kullen och stelnade. Att antalet köpmän och företagare skulle ha något med ekonomisk och kulturell blomstring att göra påpekas mer sällan. Att ägan-

derätt och näringsfrihet är den främsta förklaringen till att vi intelängresvälter eller fryser är en tessa som förvånansvärt ofta sorteras in bland högerpropagandans arsenal.

Så det är dessvärre inget unikt med den svenska avogheten mot näringsidkare och företagare. Den bär alla folk med sig, till och med i sina heliga skrifter.

Men i Sverige har ägandet och näringsfriheten haft en egen evolution, tidvis på gott och tidvis på ont. Den svenska modellen är förklaringen till att näringslivsfolket just i detta land gick ut på gatorna och demonstrerade. Men modellen förklarar också varför så få svenskar i dag tycks oroa sig för att vår region har så ont om företagare med anställda.

När den stora 4-oktobermanifestationen hölls var industrialismens förstatid över, särskilt i Sverige som just genomgått en industrikras. Socialismen i öst blocket och Kinavisade tydligt sin vanmakt. Men i detta läge, när privatiserings- och liberaliseringstankar började bryta igenom internationellt, drev svenska LO-tjurskalligt en ny gammal socialistisk idé från 1974.

DEN 4 OKTOBER var också dagen då den svenska riksdagen åter flyttade in på Helgeandsholmen efter ett långt gästspel på Sergels Torg. Inne i salen kom dåvarande statsminister *Olof Palme* med en märklig formulering i regeringsdeklarationen. ”Det är i denna

plenisal som de avgörande politiska besluten fattas... vi skall med glädje och stolthet försvara det fria folkstyret i vårt land.”

Det var uppenbarligen de närmare 100 000 demonstranterna utanför, och inte LO-folkets projekt att urholka ägandet och företagandet, som representerade hotet mot demokratin. Åtminstone i Palmes retorik. Fast innerst inne hade statsministern stora problem med löntagarföretagarna. Han hade själv släppt anden ur flaskan och kunde nu inte locka in den igen. Ute i demonstrationståget vandrade storebror *Claes Palme* som skämtade om att brodern mycket väl skulle kunna gå i tåget. Han var mer välinformerad än de flesta om statsministerns innersta tankar.

F

RAMFÖRALLT i USA hade entreprenören plockats fram ur universitetsgarderoben av författare och akademiker. Att världen stod inför en entreprenöriell revolution med den nya informations- och bioteknikbranscherna i centrum var en uppfattning som drevs av många författare och föredragshållare.

Under en lång period hade Sverige levt i något som kan liknas vid ägarmässig baksmälla. Det var en maktig ägar- och entreprenörrevolution som förde det fattiga bondelandet Sverige upp bland industriländerna, låt vara att industriländer fortfarande var fattiga, redan före första världskriget. Detta och inget annat förklarar att produktionen i landet började fördubblas ungefär vart tjugonde år. Under det första världskriget fanns det ingen ände på optimismen i företagarkretsar, trots att huvudstaden hade hungerkravaller. Sverige var en blivande stormakt i företagande, intet talt om

saken. En ny typ av företag föddes, sådana som med hjälp av fusioner, nystarter eller rekonstruktioner skulle förändra det svenska näringslivet. Dessa var emissionsinstitut, en slags motsvarighet till dagens riskkapitalföretag. Det genomfördes inte mindre än 900 nyemissioner på A-listan i lilla Sverige. Ägandet omvandlades snabbt.

I DECEMBER 1918 hade börsen nått en topp som sedan inte skulle överträffas förrän på 1980-talet. Det var nu aktiejobbarna och gulaschbaronerna blev kända. Flera av de senare "glamouraktierna" gjordes sitt inträde på börsen, bl.a. SKF, LM Ericsson, SLT, Tändsticksbolaget och Scania-Vabis.

Det trängdes 46 banker och fondmäklare i börshuset på Stortorget i Gamla Stan. I de bakre bänkarna satt "outsiders" som försökte kommunicera direkt med børsmedlemmarna via nickningar eller teaterviskningar. Omsättningen av aktier nådde en nivå, 1,5 miljarder kronor, just vid den tid då företagen demonstrerade. Denna krigsoptimism tog en ända med förskräckelse. Alldeles i slutet av 1918 gick botten ur marknaden och raset fortsatte i 39 månader med en kursnedgång på sammanlagt 62 procent. Ekonomerna hade trott på en efterkrigskonjunktur, men det blev depression av den sort som vi stiftat bekantskap med i modern tid.

ATT SAMMANBROTET blev så förödande berodde delvis på den politik som därefter fördes i Sverige, en hårdhänt

högränte- och deflationspolitik. Det var stålbadsmetoder från ansvariga politiker, däribland socialdemokrater, som inte riktigt förstod vad de ställde till med.

Nästan alla typer av företag förlorade kraftigt i värde. Järn-, metall- och verkstadsföretagen hörde till de värst drabbade medan konsumtionsvaruföretagen klarade sig något bättre, särskilt *Ivar Kreugers* Tändsticksbolag och *Axel Wenner-Grens* Elektrolux. Grängesberg, SKF, Asea, Separator, L M Ericsson, Aga m.fl. hade också sina marknader kvar. Men de flesta högbelånade svenska aktieägare ruinerades redan i början av 1920-talet.

Tidskriften *Affärsvärlden* skrev 1923: "1913 års kapitalister äro genom börsdepressionen mer decimerade än det stoltaste kavalleriregemente som någonsin ridit till attack mot ett dussin väl placerade kulsprutor." Emissionsbolagen försvann ur historien.

RADER AV VANLIGA FÖRETAGARFAMILJER fick också lämna scenen; familjen Carlsson i Stockholms Superfosfat, familjen Cedergren i L M Ericsson och familjerna Bolinder och Munktell i företagen som bar deras namn. Listan var lång och en epok tycktes slut.

Bankerna var i dåligt skick efter en övermodig strukturkarusell. Nu fick de också ta hand om alla panter för sina aktielån och alla nödlidande företag. Det beräknades att en tredjedel av alla större företag hamnade i bankernas

ägo. Bankerna repade sig visserligen, men det tog tid.

Att finansmannen *Ivar Kreuger* tio år senare förorsakade ett nytt börssammanbrott som förde aktievärdena till en ännu lägre nivå bekräftade bara att den gamla sortens kapitalism var slut. I USA rådde den stora depressionen. I Östeuropa presenterade sig den vänstersocialistiska planekonomin. I länder som Japan, Tyskland och Italien kom högersocialistiska idéer.

Marknadsekonomin kom visserligen på fötter igen, särskilt snabbt i Sverige som devalverat (släppt guldmynnfoten) och inte stängt gränserna. 1930-talet blev faktiskt en nysvensk företagartid, men en ny generation politiker tillskrev sig helt äran för de bättre tiderna. Det var politiska insatser som skulle ha förändrat läget, trots att den finanspolitiska arsenalen vid den här tiden motsvarade några ynka procent av BNP.

S

VERIGE GICK IN I TIDEN

för andra världskriget och efterkrigstiden med en annan syn på marknadsekonomi och ägande. Idéerna kom delvis från USA. Men det fanns också en hel generation ekonomer från Handelshögskolan i Stockholm som hyllade mer planerade ansatser än att bara lita till företagare.

Det utvecklades successivt en "svensk modell" i storindustrin som byggde på kollektivavtal, tidmätning och rättvisa ackord i företag som Volvo, SKF och Asea. Arbetarnas organisationer deltog med liv och lust i rationaliseringen. Småföretagande blev i den processen närmast en störning

Några av de överlevande superkapitalisterna, Axel Ax:son Johnson, Jacob Wallenberg och Robert Ljunglöf startade år 1945 ett organ som fick namnet Näringslivets Information. "För att avvärja det påträngande socialiseringshotet och de omfattande planerna på allt längre gående statliga ingrepp i det fria näringslivet är en omfat-

tande propaganda av nöden”, hette det i en promemoria som bar den liberale ideologen och företagsledaren Harald Nordensons signum.

Planhushållningsmotståndet, PHM, mötte avsky från arbetarrörelsen och omtalades senare i historieskrivningen närmast som försök till ”kontrarevolution”.

LANDETS RIKASTE INDIVIDER reagerade på socialdemokratiska partiets efterkrigsprogram, 27 punkter som utarbetats under ledning av finansminister *Ernst Wigforss*. Dessa handlade om att öka det statliga inflytandet över näringslivet och att införa industriell demokrati.

En del förverkligades inte. Men år 1947 kom propositioner som bildade ett nytt skattesystem. Systemet omfattade progressiv inkomstskatt, förmögenhetsskatt, en rad indirekta skatter, höjd bolagsskatt, gåvoskatt och vid sidan av arvsskatten en progressiv tilläggsskatt som för större kvarlåtenskaper uppgick till 50 procent av den del som översteg fem miljoner kronor.

Den var riktad mot de mäktigaste kapitalisterna. Många olika familjestiftelser och investmentbolag bildades vid denna tid för att möta hotet. Skatteomläggningen drev därför på den förändring som redan var igång. Svenskt näringsliv kom att styras ännu mer av banksfärerna.

Få bedömare i Sverige såg längre aktiebörsen som en

marknad där resurser skulle föras från stagnerande till växtkraftiga företag. Mindre företagsägare sågs sällan som blivande storföretagare. Industrialismen uppfattades som färdig. Det räckte om vinsterna fick stanna i de stora företag där de genererades. Kritiken mot socialdemokraternas ”kapitalism utan kapitalister” blev därför ganska lam.

MAN KAN TILL OCH MED tala om ”storkapitalets sönsöner”, upproriska unga män i företagarfamiljerna som predikade och drev det nya. Olof Palme, som tillsammans med statsminister Tage Erlander skisserade ”det starka samhället”, var den främste. Han hade faktiskt haft Marcus Wallenberg, Robert Ljunglöf och Harald Nordenson som mentorer och förmyndare under uppväxten efter det att både hans far och farfar i finansfamiljen Palme hade dött i början av 1930-talet.

Den nya mer samarbetsvilliga näringslivsorganisationen SNS startades av bland andra Tore Browaldh, son till Handelsbankens starke man Ernfrid Browaldh och Jonas Nordenson, son till Harald Nordenson. På DN:s kultursidor föll företagarsonen Olof Lagercrantz helt i extas inför de sanslösa planekonomiska experimenten i Kina. Företagsledarättlingar som *Martin Waldenström*, *Gunnar Ericsson* och *Pehr G Gyllenhammar* gick inte alls till sådana extremer men de hade inte så mycket till övers

för stökiga entreprenörer. De ville driva sina företag med långtidsplaner i en ordnad kolonn framåt.

I DET HÄR avseendet skilde de sig inte från kollegorna internationellt. Att ständigt möta nya uppstickare och oordnad konkurrens är inget som etablerade företagare älskar. Alla vill ha konkurrens och etableringsrätt i teorin, men helst inte på den egna välstädade gården.

Delvis spelade den internationella utvecklingen beslutsfattarna i händerna. 1950-talet med dess nya tekniska genombrott inom petrokemi, jetflyg, kärnkraft och transportmedel gick ju storföretagens väg. Det var svårt för små spelare i ett land med kapitaltorka att etablera sig i så investeringstunga branscher. Entreprenörerna fick hålla till godo med lätt industri eller distribution. Namn som *Ivar Kamprad* (Ikea), *Erling Persson* (H&M), *Per-Olof Ahl* (KappAhl), *Olle Blomquist* (Ellos), och *Olle Nygren* (Buketten) inom handel bekräftade detta, precis som *Göte Borgström* (ABU) i fritidsindustrin.

Vi har glömt det, men familjeföretagarna missgynnades allvarligt av skattelagarna. Skattemyndigheterna grundade till exempel förmögenhetsskatten på substansvärdering vilket ledde till högre skattemässiga värderingar av privata än börsnoterade bolag. Arvsskatten blev ett hinder när många av mellankrigstidens nya företag blev mogna för generationsskifte. Flera av dem hade svårt att

få lån under kreditåtstramningarna. För många verkade försäljning till stora koncerner vara enda utvägen.

Påfallande stor del av de nya lyckosamma företagen valde att sälja ut och lämna landet. Särskilda utvecklingsbolag, nära bankerna, med namn som Incentive, Promotion, Hexagon och Tulwe fick ta över delägande i de medelstora företag som fick ägar- eller arvsskatteproblem.

FÖRETAGARE gick man ur huse för att demonstrera mot löntagarfonderna. Förhoppningen var att i bästa fall få 10 000 tillresta och 20 000 från Stockholm. Uppslutningen överträffade alla prognoser.

FOTO: Gunnar Lundmark / Scanpix

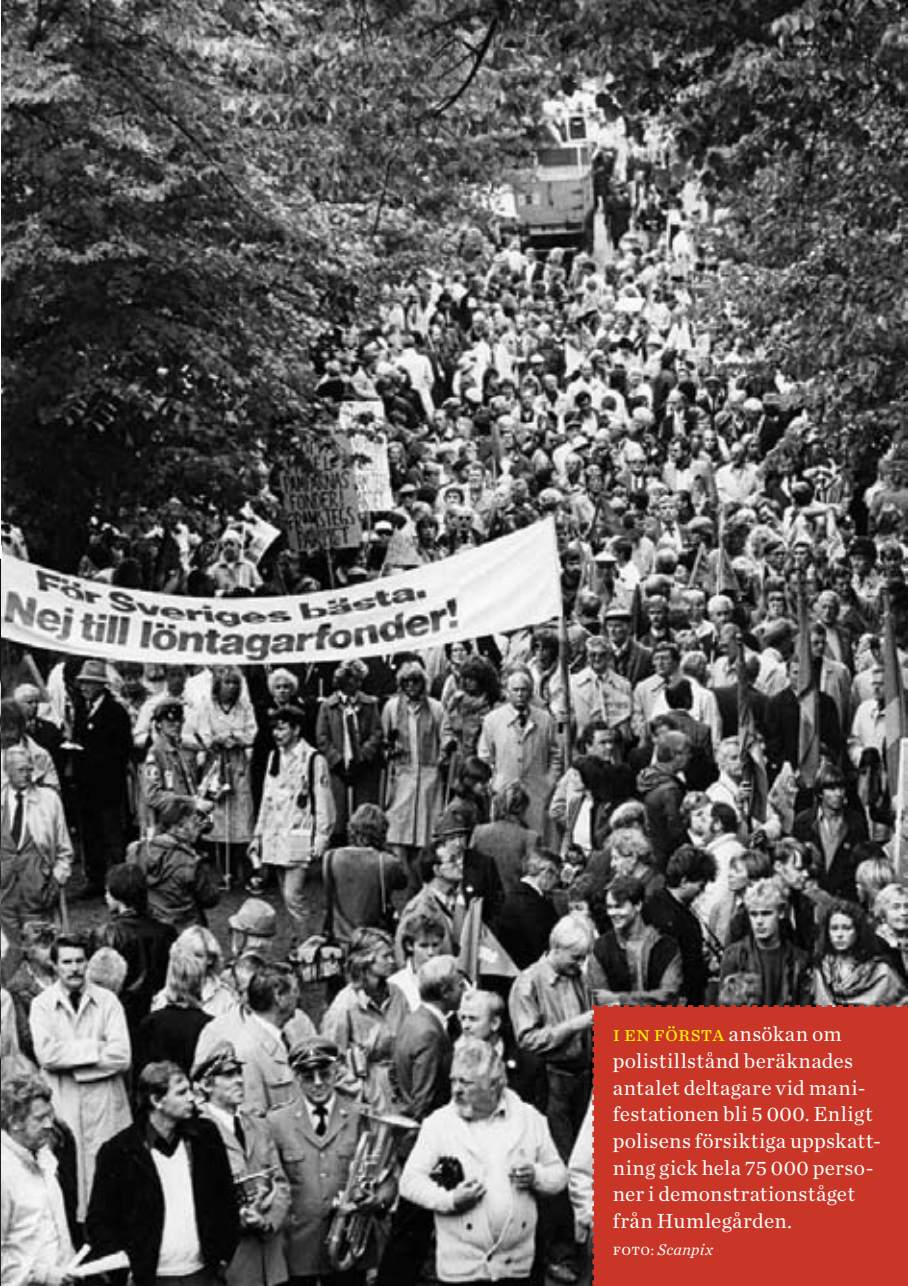

LOKALA 4-oktoberkommittéer ordnade transport med buss eller tåg till Stockholm för demonstranterna.

DIREKTÖR Jan Fredell och Antonia Ax:son Johnson demonstrerar.

FOTO: Lennart Nygren / scanpix

I EN FÖRSTA ansökan om polistillstånd beräknades antalet deltagare vid manifestationen bli 5 000. Enligt polisens försiktiga uppskattning gick hela 75 000 personer i demonstrationståget från Humlegården.

FOTO: Scanpix

 Electroluxare
mot
fonder!

ÄVEN storföretagen deltog i demonstrationerna. Här syns Electrolux vd Hans Werthén med plakat.

FOTO: Scanpix

PÅ 115 ORTER sattes det upp fondhörnor på allmänna platser där det delades ut informationsmaterial om fondförslagen och om demonstrationen. En riksomfattande namninsamling mot kollektiva löntagarfonder startade.

FOTO: Scanpix

INTE ENS finansminister Kjell-Olof Feldt var övertygad om att löntagarfonder borde införas. "Löntagarfonder är ett jävla skit men nu har vi baxat dom ända hit" syntes nedtecknat av honom i samband med en riksdagsdebatt. Här tillsammans med SAF-ordföranden Curt Nicolin och LOs chefekonom P-O Edin.

FOTO: Tomas Oneberg / Scanpix

BLIR DET FONER
STANGS SIEKE
AKADINA

Uppsala förslår fonderna

LRF
MOT FONDER!

Dom tar
makten
-du får
betala!

EVILAR

Stoppa
fonderna!

Var rädd
om Sverige.
Stoppa
fonderna!

Dom tar
makten
-du får
betala!

Stoppa
fonderna.

DET STORA ANTALET deltagare kullkastade tidsschemat. Samling i Humlegården 12.30, avmarsch cirka 14.15 och alla framme vid Riksdagshuset strax efter klockan 15.00. Så var det planerat. Men de sista demonstranterna startade från Humlegården först 17.30.

FOTO: Sven Erik Sjöberg / Scanpix

Smålandsstenar

Rödda jobben!
Ägna ändring!

Först löner

FOLKMASSOR samlade
för att demonstrera utanför
slottet i Stockholm.

FOTO: Anders Holmström / Scanpix

DE FLESTA AV TCOs medlemmar var motståndare till löntagarfonder, men centralorganisationens ledning höll öppet för någon form av fonder. Som en reaktion på ledningens agerande bildades "TCO-are för medlemsomröstning". Ordföranden Lars Ringdahl var en av talarna vid Riksdagshuset.

FOTO: Sven Erik Sjöberg / Scanpix

För första gången i Sveriges historia har vi företagare lämnat våra företag för att med flaggor, musik, plakat och banderoller tåga genom Stockholms gator. För första gången i Sveriges historia har vi företagare känt sådan kompakt motvilja inför ett politiskt förslag att vi i tiotusentals samlats här vid Riksdagshuset för att manifesterat vårt eniga motstånd.

Gunnar Randholm, ordförande i 4-oktoberkommittén

ÖVER 100 000 personer fanns
tillslut utanför Riksdagshuset
när skrivelsen med uppmaningen
”För Sveriges bästa.
Nej till löntagarfonder!” över-
lämnades till riksdagen.

FOTO: Leif R Jansson / Scanpix

DEMONSTRATIONSTÅGETS

olika avdelningar representerade landskap, orter eller branscher. Här syns hotell- och restaurangföretagarna.

FOTO: FOTO: 4 oktober - kommittén Vallentuna

Vi har i denna manifestation fått stöd från alla samhällsgrupper. Det är ett stöd som bevisar hur befogad vår starka motvilja är.

Gunnar Randholm, ordförande i 4-oktoberkommittén

I SPETSEN FÖR TÅGET gick musikkåren Lyran från Värnamo med drillflickor.

FOTO: FOTO: 4 oktober - kommittén Vallentuna

GUNNAR RANDHOLM, ägare och vd för Eldon i Nässjö, var initiativtagare till protesterna och även ordförande i 4-oktoberkommittén.”

FOTO: FOTO: 4 oktober - kommittén Vallentuna

om venge.

Stoppa fonderna!

gå mot
Fonderna

1975

KAGAN MADDA
SK EJ
SÅLUN BRIVR I SVAN

VID 16-TIDEN överlämnades manifestet vid riksdagens ingång på Mynttorget. Det togs emot av talman Ingemund Bengtsson och de tre borgerliga partiledarna Ulf Adelsson, Bengt Westerberg och Thorbjörn Fälldin.

FOTO: Arne Adler / Scanpix

NAMNINSAMLINGEN mot löntagarfonder resulterade i 533 702 underskrifter som överlämnades till riksdagens finansutskott i december. På bilden syns fyra av 4-oktoberkommitténs ledamöter: Jens Spendrup, Asta Olsson, Gunnar Randholm och Matts Carlgren.

FOTO: 4 oktober - kommittén Vallentuna

ELECTROLUX VD Hans
Werthén talar vid
demonstrationen.

FOTO: Gunnar Lundmark / Scanpix

Avskaffa

U

NGEFÄR SÅ UPPFATTADES

verkligheten när den här författaren för snart 40 år sedan kom i kontakt med ekonomi och näringsliv, först som handelsstudent sedan som ekonomijournalist. Ekonomin drevs helt enkelt av förvaltningens och storföretagens tjänstemän. Inte ens i de amerikanska läroböckerna var man helt säker på om huruvida östblockets planhushållning skulle visa sig vara effektivare än ägarkapitalism eller ej. Därifrån kom nämligen drivor av förskönad statistik.

Svenskarna var stolta över sin position i mitten mellan USA och Sovjet. På kort tid hade *Gunnar Sträng* höjt skatterna så att det offentliga svarade för hälften och inte som

tidigare för en fjärdedel. En offentlig tjänstesektor skulle byggas ut. Vi behövde inte socialisera företagen, i vart fall inga andra än banker och läkemedelsföretag.

1968 års demonstrerande studentgeneration betydde däremot inte så mycket på ekonomins område. Linjerna för ”det starka samhället” var fastlagda långt tidigare. Att svenskt näringsliv inte längre var särskilt framgångsrikt tvingade politiker och debattörer att tänka på andra saker än ideologi. *Krister Wickmans* vision om ett stort statligt företagande strandade redan efter några år när det ena problemet efter det andra uppenbarade sig.

FRÅGAN ÄR OM MAN inte ytterst ska peka ut centerpartiledaren Gunnar Hedlund för att ha startat den händelsekedja som ledde till löntagarfonderna. Det var han som sade sig ha prövat lagerpolitik i Norrländska skogsägarna med framgång. Varför inte ge generellt lagerstöd så att svensk industri kunde jämna ut produktionen och systerställningen när lågkonjunkturen närmade sig 1973, efter att Opec chockhöjt oljepriserna? Regering och opposition tog ett ödesdigert beslut som ledde till det överhettade året 1974 samtidigt som andra länder gick in i lågkonjunktur. I USA rådde full börs kris och i Sverige steg aktiekurserna.

Löntagarna, som inför det här året hade fått en höjning med elva procent, kände sig närmast lurade när företagens uppblåsta vinster redovisades. Även andra var oroad. Folkpartiet lade fram förslag till utredning om löntagar-

nas del i förmögenhetstillväxten, och det kom förslag om att frysa storföretagens ”övervinster”. Den nye LO-chefen *Gunnar Nilsson* hade ett starkt behov av att revanschera sig inför sina medlemmar. Tvåårsavtalet för 1975 och 1976 slog sedan alla rekord.

IDÉERNA OM FACKFÖRENINGSFONDER var inte nya, men risken hade alltid ansetts vara att partsförhållandena på arbetsmarknaden skulle störas. ”Övervinsterna” fick betänkligheterna att vika när en av de tidigare LO-ekonomerna *Rudolf Meidner* gjorde en teoretisk analys av läget. Han förenade elegant olika strömningar i tiden. Den solidariska lönepolitiken gav, åtminstone i teorin, bärkraftiga företag ”mervinster” som de inte var förtjänta av, utan som de ”fått till skänks av fackföreningsrörelsen”. Löntagarna, som avstått från lön, skulle ha ett större inflytande i företagen, dock inte som individer utan under kollektiv ledning.

Meidners förslag lades fram 1975 och presenterades sedan på ett rådslag med 18 000 LO-medlemmar och klubbades av påföljande LO-kongress 1976 i form av förslaget ”Kollektiv kapitalbildning”. Den socialdemokratiska partiledningen var måttligt förtjust och såg *Gunnar Nilsson* som en svag ledare helt i akademikernas händer.

EN HISTORIESKRIVNING som utmålar löntagarfonder som endast ett LO-projekt är dock för enkel. Det illustrerar ett anförande som statsminister Olof Palme höll i riksdagen i maj 1973.

”Mendetväsentliga är att löntagarens kallharätt tillökat bestämmande i egenskap av löntagare, arbetare och tjänsteman därför att han satsar sitt produktiva liv, sin arbetsinsats, på en verksamhet. Det traditionella är att kapitalägaren bestämmer däröver, d.v.s. att faktorn arbete är underlägsen faktorn kapital. Därvidlag måste en helt genomgripande utjämning ske! En sådan kan åstadkommas bara genom en långsiktig strategi och en hel rad av program och det är vi i färd med att tillsammans med de fackliga organisationerna att försöka genomföra. Där finns redan styrelserepresentation, där finns den bättre arbetsmiljön och skyddsombudens förstärkta ställning ute på arbetsplatserna, där finns AP-fondförslaget, där finns anställningstryggheten, som ju avskaffar en väsentlig del av §32-systemet, nämligen rätten att fritt avskeda människor.”

”Där finns nu utredningen om vidgad förhandlingsrätt som på ett genomgripande sätt kommer att förändra förutsättningarna för både §32 och statstjänstemannalagen. Som helhet innebär detta att löntagarna flyttar fram sina positioner så mycket som möjligt: i samhällsekonomin i stort, i sina branscher, på den enskilda arbetsplatsen och på verkstadsgolvet. Det är frågan om - och det har jag

kallat och jag kommer envist att fortsätta att kalla det så -begynnelse till den största demokratiseringsprocess och decentraliseringsprocess som ägt rum i det svenska samhället efter den allmänna rösträttens genomförande. Det är en mycket stor jämlikhetsfråga: jämlikheten mellan arbete och kapital.”

LÄGG MÄRKE TILL att den tidens socialdemokrater såg dels demokratin som överordnad marknadsekonomin, dels arbetets omjämlikt med kapitalet inom marknadsekonomin. Företagare hade inga viktiga roller i en sådan världsbild.

En annan faktor bakom löntagarfondsdebatten, som är lätt att glömma bort, var bristen på riskkapital i näringslivet och bankerna. Socialdemokraterna hade via AP-systemet styrt pengarna till bostadssektorn och på aktiebörsen rådde stiltje. Vanliga sparare satsade inte på något så farligt som aktier. Varifrån skulle kapitalet komma? Folkpartiets förslag om individuellt fondsparande i företagen hade sådana bevekelsegrunder.

Längesågs löntagarfondens omförhandlingsfråga. LO lade ett bud. Socialdemokraterna ville ha en annan lösning och det gällde för motparten att komma med en kompromiss. Att Sverige skulle ha ett socialistiskt ägarsystem låg långt utanför vad de flesta politiker kunde föreställa sig. Däremot fanns det många som ansåg att det fanns för få enskilda aktieägare. Men det var något helt annat.

LO var ute efter att överföra företagen under de stora fackliga organisationernas kontroll. Folkpartiet och Socialdemokraterna bestämde i samband med Hagauppgårelsen att tillsätta en statlig löntagarfondsutredning under finansborgarrådet *Hjalmar Mehr*. Och Industriförbundet tillsatte en arbetsgrupp under förre Grängeschefen *Erland Waldenström*. Den senare gruppen arbetade med frågan om ägardemokrati och ägarspridning. Eftersom det var LO som drev löntagarfonderna, hamnade näringslivets löntagarfondsutredning så småningom inom SAF.

Det varegentligen baramoderatledaren *Gösta Bohman*, lärjunge till tidigare nämnde *Harald Nordenson*, som hela tiden sade ett kategoriskt nej. Waldenström betonade dock, när han lade fram sitt förslag, att det inte skulle ses som ett alternativ till Meidnerfonderna. Han var helt emot kollektiva löntagarfonder och när Gunnar Nilsson karakteriserat hans förslag som "urgammal egoism" kunde Waldenströmalternativet avföras från debatten.

Centerpartiledaren *Torbjörn Fälldin* hade redan vid midsommar 1976 uppmanat dåvarande regeringen att se till Sveriges bästa och avstå från kollektiva löntagarfonder.

FÖR SOCIALDEMOKRATERNA blev löntagarfonderna en belastning. Kanske hade man tänkt att MBL-reformen

1976 skulle ses som en landvinning. Men partiet förlorade valen både 1976 och 1979, vilket man delvis skyllde på fondfrågan, ”rörelsen gick i otakt”. Och löntagarfondsfrågan fortsatte att leva sitt eget liv. Det gick inte att lägga ned den.

Partiledningen försökte vid den tiden styra över förslaget i mera acceptabla riktningar. Två veteranpolitiker, *Kjell-Olof Feldt* och *Carl Lidbom*, ingick i en arbetsgrupp mellan SAP och LO, och de styrde på ett sätt som väckte irritation i LO-huset. Förslaget löntagarfonder och kapitalbildning presenterades i februari 1978.

SAF svängde i sin inställning till fonderna efter storkonflikten 1980, eller snarare skall man säga att *Curt Nicolin* satte effektiv spärr för alla sorters förslag. Medlemsopinionen i organisationen var starkt negativ till fonderna. En svårighet med näringslivets nej var att det inte fanns något riktigt socialdemokratiskt förslag, bara luddiga uttalanden. Därför klarnade linjerna när *Allan Larsson* 1979 efterträdde Hjalmar Mehr som löntagarfondsutredningens ordförande. Han försökte få fram ställningstagande från de olika ledamöterna, något som fick utredningen att falla samman och alla illusioner om uppgörelser att försvinna. Detta hände under hösten 1980 och den följande vintern.

Socialdemokraterna valde för första gången väg på partikongressen 1978. ”Den privata maktkoncentrationen

i näringslivet skall brytas”, hette det. ”För detta krävs ett löntagarinflytande som bygger på ägande”.

År 1981 var det dags att behandla löntagarfonderna igen, och partikongressen slog nu fast fyra mål:

1. Underlätta den solidariska lönepolitiken, vilket var ett mål som hade övervintrat från början av 1970-talet enligt LO-ekonomernas tankevärld.
2. Motverka den privata makt- och förmögenhetskoncentrationen. Ett mål som inte var särskilt kontroversiellt.
3. Förstärka löntagarinflytandet i näringslivet. Med detta menade man att ge dem som var fackligt organiserade inflytandet.
4. Öka sparandet i kapitalbildningen. Det investerades för lite i Sverige - företagen hade brist på riskvilligt kapital. Det här var ett nytt mål som hade kommit in under resans gång. Inte särskilt kontroversiellt det heller.

Partikongressen uttalade sig också för tre grundprinciper: finansieringen skulle bygga på en kombination av vinstdelning och lönebaserade avgifter, fonderna skulle satsa kapitalet i livskraftig industri och ge normal avkastning och fonderna skulle motverka maktkoncentrationen i näringslivet. Det sista förutsatte på samma gång kollektiv, demokratisk och decentraliserad förvaltning av fonderna. Fonderna skulle ge inflytande åt de anställda på de företag där fondernas kapital arbetade.

N

ÄRINGSLIVET var absolut emot. ”Syftet är att gradvis ta över makten i företagen med hjälp av gratisaktier. Det är omoraliskt och jag vill till och med ifrågasätta om det inte strider mot konstitutionen”, sade Gösta Bystedt, Electrolux. ”Det är ofattbart att tro att fackliga pampar är bättre rustade att driva företag i internationell konkurrens än professionella företagsledningar och styrelser”, sade *Tom Wachtmeister, Atlas-Copco*. ”Det är en tankelapsus att föreslå fonder som kanske övervägande jobbas ihop av anställda utomlands”, kommenterade *Lennart Johansson* i SKF.

Debattläget hårdnade efterhand och när demonstrationerna genomfördes den 4 oktober stod det klart att det fanns en djupare spricka mellan arbetarrörelsen och näringslivet än på mycket länge.

DEN 21 DECEMBER 1983 antog ändå riksdagen, trots den kraftfulla motreaktionen, förslaget om löntagarfonder.

Fonderna drog igång och byggdes framförallt under 1980-talets börsvåg. Vissa sorters företag, särskilt de nya serviceföretagen, fick en marginals katt på vinsten i storleksordningen 70 procent. Inte så konstigt att epoken förknippas med vackra kontor, konferenser på lyxhotell och nya franska kökets genombrott. Restauranglivet blommade upp när svenska anställda kalasade upp vinster som annars skulle ha gått till skatt och avgifter.

Den effekten förutsåg varken demonstranterna i 4 oktoberrörelsen eller strategerna på LO. Någon förlängning av fondäventyret blev det inte 1990, efter provperiodens slut. De mäktiga demonstrationerna hade inte lyckats stoppa experimentet men allt fler såg nu att den massiva kritiken var berättigad. Den nya kanslihusögern var mer intresserad av att avreglera företagandet än att ansluta det till politiker- och fackföreningsstyrda fonder.

Så skedde nu i flera olika steg. Det var inte bara löntagarfonderna som stoppades. Andra världskrigets regleringar av kapitalmarknaden lyftes bort, restriktioner för utländska ägare försvann och ett nytt skattesystem infördes. Sverige skickade till och med in en ansökan till dåvarande EG om medlemskap. En ny borgerlig regering drev starkt privatiseringstanken. Socialdemokraterna

hade dessutom börjat avreglera en del av servicemarknaden, något som den nya regeringen drev vidare. Inte så konstigt att företagsfolk under de problematiska åren i början av 1990-talet ofta deklarerade att detta var en kris som näringslivet skulle klara på egen hand. Politikerna hade gjort det som man krävt av dem.

MEN SVENSK EKONOMI VISADE SIG vara skörare än vad bedömarna trott. Frisläppt föll ekonomin flera år i rad innan en gigantisk nedvärdering av kronan hösten 1992 bäddade för en vändning. BNP började så småningom växa, vinsterna stiga och börskurserna raka i höjden. Svenska näringslivet fick av spekulanterna en relativ lönesänkning på cirka 26 procent efter att ha först genomfört en kraftig kostnadsanpassning.

Det liknade 1930-talet på flera sätt. För det första blev det en exportexpansion som löste problemen. För det andra var det politikerna som återigen överdrev betydelsen av sin finanspolitik. Det fanns ytterligare en faktor som förändrade näringslivet och aktiemarknaden. En internationell sparrarrevolution hade under 1980-talet löst problemet med kapitaltillförseln efter att några amerikanska akademiker fått gehör för en riskteori. "Det är möjligt", hävdade ekonomerna och senare nobelpristagarna *Harry Markowitz* och *James Tobin*, "att komponera aktieportföljer som bär högre eller lägre risk".

Sprängkraften i teorin om säkrare aktieportföljer var att spararna egentligen inte behövde några banker som förvaltade deras risker. Spararna kunde själva fördela riskerna mellan sig och därmed gå in direkt som ägare av företagen via fonder. Fonder och banker hade börjat sälja "säkert" aktiesparande, något som de aldrig hade vågat tidigare. Hur säkert kan man naturligtvis diskutera med tanke på de tre aktiebubblor som spararna därefter har varit med om. Men den vanlige spararen tog, inspirerad av marknadsföringen, ägarmakten i de större företagen och rätten till avkastningen. Bakom spekulationsrörelserna på världens finansmarknader fanns nu redan miljontals sparare som ville skydda sina spartillgångar och framtida pensioner. Men framför allt fanns det mellan dem och företagen nya mellanhänder - fondförvaltarna.

DET UTVECKLADES EN HELT NY anglosaxisk ideologi för hur världens stora och medelstora företag skulle förvaltas, med styrelser och företagsledare som ständigt skulle sikta på värdeskapande och särskilda belöningsystem kopplade till detta.

Sverige hakade snabbt genom de fyra storbankerna på de nya trenderna. Allra bäst gick det från start för Sparbankernas Robour som aggressivt sålde aktier i förpackning, sparfondsandelar. Man kan nog säga att ett institutionellt bankägande byttes mot ett annat, även om

konkurrensen senare har ökat successivt. Sverige bleven av de mest utpräglade sparfondsekonomierna, en utveckling som knappast någon som deltog i löntagarfondsdebatten hade förutsett. Skillnaden mellan ett nationellt fackförenings-socialistiskt och ett internationellt börskapitalistiskt är förstås väldigt stor.

ETT SÄRSKILT FENOMEN i Sverige blev den starka utförsäljningen av företag till utländska ägare. Tidigare hade ägandet låsts in i ett blågult system utan kapitalister. Nu släpptes ägandet fritt samtidigt som nedvärderingen av kronan gjorde svenska företag billiga.

Utskiftningen av stora företag kom snart igång. *Aga, ASG, Arla, Astra, Autoliv, Avesta, BPA, Esab, Esselte, Fritidsresor, Gullspång, Graninge, Hägglunds, Kalmar, Kockums, Linjebuss, Nobel Industrier, OK, PLM, Partena, Pharmacia, Pripps, Saab Automobile, Scania, Scandic, Skandia, Svedala, Swebus, Stora, Sydkraft och Volvo Personvagnar* är i bokstavsordning några exempel på det som skett. Det finns hundratals ytterligare bland de medelstora bolagen.

Det intressanta är att det nya utlandsägandet bröt så kraftigt med den tidigare sekellånga traditionen. Det finns i själva verket knappast något land som gått så snabbt från den ena till den andra extrempositionen som Sverige.

Tidigare var det svenska företag som köpte utomlands.

Den svenska expansionen av utlandsverksamhet kulminerade i början av 1990-talet med närmare 850 000 anställda utomlands i svenskägda koncerner. Sju av tio av de största företagens anställda fanns då utanför landets gränser. Räknat i antal anställda blev det närmare hälften av det ovan nämnda "Storföretagssverige" som försvann ur statistiken. *"Vi hade så många internationella företag så det var naturligt att vi delade med oss"*. Så låter ett märkligt försvar av det som skedde. I den internationella kapitalismen skulle det alltså inte vara rätt att bibehålla de konkurrensfördelar man lyckats skaffa sig.

Eran med företagande utan privata ägare slutade egentligen som man kunde förvänta sig. Ett land med svagt ägarkapital hamnade lätt på säljarlistan. Men nog om det, det lönar sig inte att försöka försvara redan sönderskjutna bastioner.

H

UR GÅR DET med den nya epokens ägare? Betydligt bättre. Perioden efter 1980-talet har kännetecknats av liberalisering och större välvilja mot entreprenörer. Till och med politiker på vänstersidan använder ordet som positivt laddat, något som var otänkbart för 35 år sedan. Alldeles nyligen har först arvsskatten och därefter förmögenhetsskatten tagits bort.

Problemet är att det kommer att ta lång tid att återuppbygga den struktur som tidigare bröts med. Som framgått av den här texten sträcker sig ägarcyklerna över många decennier. Den som vill etablera en svensk företagar- och ägarekonomi har inte bara tiden att kämpa mot.

Det viktigaste motståndet sitter i kulturen. Efter 60 år med dominans av stora arbetsgivare är det bara en svensk på tjugo som växt upp i en företagarfamilj. Ekonomisk trygghet i Sverige erövrar man inte med lyckade affärer utan genom att skriva standardkontrakt med en stor

arbetsgivare. Hur vänder man en sådan defensiv och vida spridd inställning till livsinkomst?

Spegelbilden av detta är att minsta arbetsgivare måste tillhandahålla långsiktig trygghet för alla som anställs. Medarbetare blir ett mycket stort steg. Att det bara är en svensk företagsägare av sex som kontrakterar någon anställd utanför familjekretsen borde vara en alarmerande signal. Hur får man politikens och institutionernas folk att enserkännaproblemet? Hurskapar man en arbetsmarknad där det är lockande att anställa medarbetare? Det har hänt mycket som är positivt på skatteområdet men många av de krångligaste reglerna utgår från att det inte ska få löna sig mer att ta risk än att ta anställning. Är det en rimlig utgångspunkt för en entreprenörsekonomi? Naturligtvis inte.

UNDER DRYGT SJUTTIO ÅR fram till 1950 var Sverige ett "ekonomiskt under" med tillväxt i översta toppklassen. Perioden sammanföll med en positiv företagartutveckling. Det är därför ingen tillfällighet att tillväxten försvann när ägandet sattes på undantag. Kräftgången bröts inte på riktigt förrän avregleringar kom på 1990-talet. Och någon stark tillväxt kan det inte bli om inte det klassiska ägandet och företagandet tillåts göra come back. Utan många växande företag - ingen dynamik. Så enkel är ekvationen. 4 oktoberrörelsen innebar en vändpunkt. Botten var nådd. Svensk ekonomi kunde krävla sig tillbaka upp till mittfältet när regleringarna avskaffades.

FÖR ATT ÅTERERÖVRA en av tättplatserna behövs det något mer än den övertro på fondförvaltarnas institutionsägandesom har kommit i planekonomernas ställe. Varför analyserar man inte nervöst ägarvillkoren i Sverige jämfört med andra liknandeländer? Vi borde göra det. Vårt system genererar hundratusentals små hobbyföretag men inte tillräckligt många privatägda företag med anställda. Kan institutioner ersätta ägare av kött och blod? Nej, organisationer oroar sig inte. Sparfonder har inga drömmar.

Kan riskkapitalister ersätta ägare? Ja, men bara i en värld där räntan alltid är låg och vinsterna alltid höga.

Kan utländska ägare frälsa regionen? Frågan är bara vad konsulterna och finansfolket ska göra när de till slut gjort den sista försäljningen? I en dotterbolagsekonomi behövs ganska få av dem.

Tjugofem år utan fondsocialism

Den 4 oktober 1983 samlades 100 000 människor utanför Riksdagshuset i Stockholm för att demonstrera mot planerna på att införa löntagarfonder. Det är den största politiska manifestation som ägt rum i Sverige. Det var också första gången som företagare i hela landet gick ut på gatorna med fanor och banderoller, på samma sätt som arbetarrörelsen hade gjort i ett sekel.

RONALD FAGERFJÄLL, FÖDD 1945, är en initierad kännare av svenskt näringsliv. Som ekonomijournalist, chefredaktör, författare och företagshistoriker har han en unik insikt i företagandet i Sverige.

entreprenör

Tidningen för företagsamt folk